

Радојка Вуксановић (Београд)

Лексичко-семантички однос придева охол и њорд у српском језику

Кључне речи:

придев охол, њорд, лексичко-семантички однос, емоција њноса, савремени српски језик, Речник САНУ.

У раду је анализом лексичко-семантичког значења придевских лексема *охол* и *њорд* показано да се у њиховој полисемној структури реализује позитивно и негативно значење, али различито рангирано, на основу чега је закључено да је у основи значења обе лексеми емоција 'понос', која се у српском језику примарно реализује у лексеми *њнос*.

1. У раду се анализира лексичко-семантички однос придева *охол* и *њорд* који у својој полисемној структури реализују позитивну и негативну конотацију различито рангирану у односу на примарно значење 'поноса' које је у основи лексичког значења обе лексеми. Носилац овог значења у савременом српском језику је лексема *понос*, која на основу различитих типова компонената у свом семном потенцијалу организује

парадигму у коју, поред истакнутих лексема *горд* и *охол*, спадају следеће лексеми: *њносан, достојанствен, њносић, уображен, самољубив, надмен, надувен, надућ, најућен, бахаћ, усиљен, размейљив, силовит, силобаћан, бесан, обесан*. Односи јединица у парадигми се углавном одређују као односи синонимије, што је евидентно у дефиницијама ових лексеми у дескриптивним речницима (Речник САНУ и РМС) или у навођењу синонимијског

- 1) Рад је настао у оквиру пројекта „Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“ (бр. 178009), који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

реда у специјалним речницима [Лалевић 1974, Ћосић 2008].

242

2. Значење лексема ове парадигме спада у сферу емоција, које су у психолошкој литератури идентификоване, такође, лексемом *йонос* [Миливојевић 2007: 581–586 и Требјешанин 2001: 350], али у представљању ове емоције јављају се лексеме: *сујериорносѝ, самойонос, самозадовољсѝво, самойошѝвовање, самойо-уздање*, или описне конструкције: *осећање личне вредносѝти, йозийивна слика о себи*, као и негативни ставови исказани лексемама, синтаagmaма или конструкцијама типа: *омаловажавање, сујетѝа, ѝашиѝина, осрамоћеносѝ, йониженосѝ, увређеносѝ, неуройѝични йонос, неадекватно осећање йоноса, неосѝварени йонос, йовређени йонос* (Миливојевић) или само лексеме са позитивним значењем: *самозадовољсѝво и самойошѝвовање* (Требјешанин).

3. Парадигма лексема у семантичком пољу ‘поноса’ није уређена синонимијским односима, јер се семантичко поље ‘поноса’ на језичком плану поларизује на позитивно и негативно значење, а сама емоција поноса на психолошком плану се испољава и доживљава и као позитивна и као негативна емоција. На плану уређености парадигме разматраних лексема то се испољава у виду антонимијског односа, а у реализацији полисемних структура главних носилаца овог значења лексема *йорг* и *охол* испољава се у виду преклапања значења у позитивном, односно негативном делу поларизованог семантичког поља ‘поноса’.

3.1. Преклапање значења, и остали лексичкосемантички односи, најочигледније се испољавају у реализацији значења лексема *йорг* и *охол*, које су и тема нашег рада. За праву слику овог односа чини

се неопходним да се упореде уређености пардигми на дијахроном и синхроном плану.

3.2. У Скоковом етимолошком речнику за придев *охол* даје се тумачење под одредницом *òho* с потврдама из 15. века и значи ‘поносит, *superbus*’. Ово значење по Скоку се проширује и на творбено гнездо:

òholan, òholit, òholica, òholnik, òholost, oholnost, oholast, oholastan, oholstvo; òhola f, oholija, oholo, oholiti se, (iz)oholiti se. Pridjev i izvedenice od njega postoje samo u južnoslavenskom u značenju „superbus“ [Skok 1972, 549].

И Скок је повезивањем лексема *охол, йоносийѝ* и латинске речи *superbus* у синонимијски ред, чини се, неосновано показао да су на дијахроном плану ове речи функционисале као синоними, што не одговара језичкој реалности посматраној у континуитету развоја српског језика, што ће се у даљем излагању показати.

3.2.1. Придев *йоносийѝ* реализује пре свега позитивна значења, а тек на периферији полисемне структуре и негативно значење, што није случај са домаћом лексемом *охол* у њеном историјском значењу (в. РЈА) и њеном значењу у савременом српском језику (в. Речник САНУ), као ни са латинском речју *superbus*, која примарно реализује негативно значење ‘који се над другим узноси ради своје праве или уображене врсноће, поносит, *охол*, *обестан, бесан*’ [Ђорђевић 1886, под *superbus*].

3.2.2. Скок указује на могуће „онома-топејско“ порекло придева *охол* засновано на посебном ставу, држању (тела) које прати осећање охолости. На овакво држање тела праћено поменути осећањем, као на битну карактеристику емоције поноса, указује се и у психолошкој

литератури. „Ово осећање [охолост] на плану понашања испољава се у виду особеног усправног држања, глава је врло уздигнута, а груди испуњене ваздухом“ [Требјешанин 2001: 350].

3.2.3. Придев *īordg* Скок објашњава под одредницом *īordgъ* која је прасловенског порекла и примарно му је значење ‘охол, superbis’ с потврдама из црквеног језика. Овај придев је, по Скоку, русизам и код нас је у употреби од осамнаестог века с примарним позитивним значењем ‘поносит’ [Скок 1971: 613]. Овај придев, као позајмљеница, у савременом српском језику развија своју позитивну полисемну структуру преко руског *īordgый* у примарном значењу, а не према домаћем придеву *īrdg* који има примарно негативно значење ‘који је изразито великих димензија, огроман’ (р. САНУ под *īrdган* 1. а). Међутим, у савременом језику то негативно значење реализује се у секундарним значењима придева *īordg*, али се и код лексема *охол*, која примарно реализује негативно значење, секундарно реализују позитивна значења.²

4. Историјски гледано, могуће је претпоставити да су оба апстрактна придева *īordg* и *охол* у једном тренутку језичкога развоја имали примарно значење ‘поносит *superbis* (в. рЈА). Однос полисемних парадигми придева *īordg* и *охол*, као и однос лексема у семантичком пољу ‘поноса’ знатно је сложенији, што може да упућује на две ствари: 1) промену концепта емоције поноса и проширивања његовог концептуалног поља под утицајем ванјезичких фактора и 2) проширивање полисемних структура историјски

блиских лексема *īordg* и *охол* и преклапање њихових значења у семантичком пољу ‘поноса’, као и обогаћивање парадигме увођењем низа лексема у исто семантичко поље, што је одраз утицаја језичких фактора у најновијем развоју српског језика.

5. Да би се разјаснила ситуација на савременом плану српског језика, у раду ћемо се позабавити лексичкосемантичким односом наведених придева, као и односом других јединица из истог семантичког поља, а на основу примарних и секундарних значења ових лексема представљених у Речнику САНУ³.

5.1. Синхронијски приступ примарним и секундарним семантичким реализацијама лексема *охол* и *īordg* заснован је на данашњем језичком осећању говорника српског језика. Са друштвено-историјског, социјалног и психолошког аспекта данас се емоција поноса вреднује као позитивно осећање које се јавља током индивидуалног развоја личности. Емоција поноса је примарно социјално условљена, јер се лична вредност, која је у основи ове емоције, стиче и потврђује у одређеној друштвеној заједници у складу са њеним важећим моралним, етичким принципима. Овакво осећање са становишта онога који га стиче доживљава се као осећање самозадовољства и супериорности, што се и на личном плану и у социјалном контексту доживљава као однос ривалства и такмичења са другима, као и доказивање пред ауторитетима. Тако бити поносан значи ‘вредети’, односно ‘вредети више од других, бити бољи од других, што подстиче завист и суревњивост других и уноси негативне ефекте у социјалној и

- 2) О значењском односу лексема *īordg* и *īrdg* са становишта три различита тумачења семантичког развоја прасловенског придева *gъrdъ* в. Драгићевић 1999.
- 3) Придев *охол* је урађен према редакцијском рукопису припремљеном за штампу.

психолошкој перцепцији емоције поноса' [исп. Миливојевић 2007: 581].

5.2. У Речнику психологије Ж. Требјешанина понос се дефинише са становишта личног доживљаја ове емоције, па је по њему, понос пријатно осећање самозадовољства и самопоштовања које се јавља у ситуацији када појединац неким својим поступком, изгледом или говором остави позитиван утисак и изазове поштовање, одобравање и дивљење других људи, а истовремено он себе доживљава као вредног, као личност чије је владање у складу са властитим идеалним Ја [Требјешанин 2001: 350].

244

6. На основу расположиве речничке грађе, можемо рећи да је семни потенцијал ових лексема вишеструк и еквивалентан, првенствено у смислу семантичке реализације која се идентификује дефиницијом придева. Дистинкција значења придева *охол* и *јорџ*⁴, као маркираних чланова парадигме, показује изразитији степен емоције у њеном негативном, односно позитивном пољу у односу на неутрална значења придева *јоносан* која покривају позитивни део овог семантичког поља. Тако се његови стилски еквиваленти, придеви *јорџ* и *охол*, јављају и као лексичка средства градације поларизованог семантичког поља 'поноса'. Градациона скала представља установљени ред величина на основу параметара „већи“ и „мањи“. Средишњи део скале означава се тачком која одговара

норми одређеног својства. Придеви *охол* и *јорџ*, поларизовани су десно и лево од ове тачке, заузимају крајње позиције на скали и указују на максималне степене својства у односу на норму [исп. Ристић 2000: 223–233]. У њихово значење улазе и компоненте које указују на друге релевантне елементе прагматичке квантификације: тачка одмеравања, тачка досезања и тачка гледишта, а које се на лексичком плану исказују лексемама овог парадигматског низа. У негативном пољу према крајњој тачки имамо лексеме: *уображен*, *самољубив*, *надмен*, *надувен* (*надућ*, *најућен*) *разметљив*, *бахати* (*бесан*, *обесан*), а у позитивном пољу лексеме: *достојанствен*, *важан*, *значајан*, *храбар*. Тако и скаларни комплекс наведених придева и полисемна структура лексема *јорџ* и *охол* показују да ови придеви нису у правом антонимијском односу, јер се степен интензитета од једне до друге лексеме градационо повећава, а и њихова супротна значења немају исти хијерархијски статус у полисемној структури ових лексема.

6.1. Семантичко поље 'поноса' на језичком плану се поларизује на позитивно и негативно значење. Дистинкција *охол* и *јорџ* исказује изразит степен својства придева *јоносан*, који организује семантичко поље са позитивним значењем *јорџ* 1 и *охол* 2. Семантички садржај обеју реализованих лексема повезан је семом (смислом) 'који је свестан своје вредности'. Примарна семантичка реализација лексеме *јорџ* и секундарна лексеме *охол*

- 4) По Лалевићу *јорџ* „значи позитивну али више негативну вредност, особину онога што себе веома цени, себе високо држи, а друге ниподаштава, па и кад је милостив према другима, то чини да себе представи што узвишенијим, поноснијим; све се то показује у његову говору, држању, одевању“. *Охол* „значи *јорџ* у већој мери, с негативним значењем, ко дигне главу и гледа с презиром на друге, свестан да је богат, на положају, снажан, *ко мноћо до себе држи, али у мањој мјери нећо онај, који је надућ, а у већој нећо онај, који је јоносан*“ [Лалевић 1974, 184]

у Речнику САНУ дефинисана су у смислу 'који је свестан своје вредности, достојанствен, поносит; поносан на некога, на нешто', што је потврђено следећим примерима:

Горд сам и сретан што се вазда могу / Уздићи вечној Љепоти и Богу [Шант. 3, 66]. С небеских висина посматра орао споменик људске правде: *охолу* жену, с мачем у једној, теразијама у другој руци [Вукас. М. 2, 6].

6.2. У оквиру овог значења реализују се нијансе емоције поноса. Тако у примерима који следе исказана је емоција која се на психолошком плану доживљава као самопоштовање:

Марија је сама по себи била *јорга* природа и сам Бог зна како је могла подносити ... понижења која сам јој приређивао [Гос. Б. 1, 16].

6.3. Без обзира да ли се ова емоција реализује у социјалној или интимној сфери, она се, по Миливојевићу, одређује као јавно осећање за које је потребан неко други као сведок. На концептуалном плану то значи да иза Другог стоји друштво, заједница. Фактор „другог“ није довољан сам по себи за формирање вредносних концепата. Зато се у историјском развоју морала овом фактору придружује и фактор закона у коме Други од друга – пријатеља, контролора или сведока постаје и Судија [Ристић 2006: 263]. Социјална димензија ове емоције се манифестује невербалним средствима или одређеним значењем.

Невербални знаци којима се испољава ова емоција су израз лица, усправно држање тела, високо подигнута глава, жу-

стар корак, на што указују следећи примери:

Кад полажаше *охолим* корацама као да господари земљи [Нов. 1, 14]. Што ли су смрачена наша *охола* чела? / Што ли су застала наша скитничка срца? [Капорец Р, Књиж. 2, 26]. Његово би сељачко лице оживјело тада од срцебе ... утиснуло на се *јорд* и племенит печат [Назор 14, 77].

6.4. Смисао 'веома важан, значајан; који поседује значај, моћ и утицај', потврђују примери:

Умови се *јорди* гоне / И вечности прате след, / Да животу васионе, / Нађу ток и појме ред [Ил. В. 1, 52]. Српски ... народ ... тако се снажним осећао, да се уздао освоити *јорди* Цариград [Крст. Н. 2, 35].

6.5. Семантички садржај разматраних лексема везан је и за смисао *висине* која се може реализовати као доминантно обележје физичке димензије нечега, што се може интерпретирати у смислу 'који се високо уздиже, узвишен; који пада у очи, који оставља величаствен утисак', што илуструју примери:

Охоли Ловћен уздиже небу чарну главу, коју му зором обасјају први сунчани зраци [Љуб. 6, 2]. Љубе слободу лудо ... као орли *јорде* висине [Косор 7, 5].

6.6. Градација позитивног смисла семантичког поља 'поноса' се остварује и у смислу изузетне храбрости, неустрашивости, срчаности 'храбар, одважан, спреман за суочавање са опасношћу, ризиком;

храбро, смело упуштање у неки подухват, што потврђују архаични примери употребе придева *охол*:

Полећеше три момка *охола*, / Сју-траданак на Цетиње доше [нп Вук 5, 107]. По улицама ходају ... *охол* ритери [Каравелов Љ., Вила 1868, 78]. А на бојном пољу се задобија част, углед и слава, као у примерима: То су они великани који нису жалили ни крв своју да пролију за велике научне истине којима се човечанство поноси и због којих има право да буде *охоло* [Марковић С., Гл ЈПД 12, 325]. Надживећемо себе, не само у хумци својих гробова, / јер знали смо, знали смо нежни и *охол* / бежећи од ножева и граната убити у себи анђеле / и опет остати анђели [Сарајл. И. 1, 11].

7. На психолошком плану негативно поље 'поноса' прате емоције сујете и таштине са смислом уображености у сопствену величину. Лексеме *сујета* и *таштина* имплицирају непостојање разлога за доживљавање поноса, да је умишљен разлог (повод) испразан и због тога лажан. Управо због психолошке и социолошке природе самог осећања поноса, вредновање умишљене, таште особе увелико зависи од мишљења других, од заједнице. Од других се очекује одобравање, подржавање такве емоције, поштовање или чак страхопоштовање, а било који покушај критике од стране других доживљава се као непријатељство и понижавање [Миливојевић 2007: 586]. У овој психолошкој и социолошкој равни се реализује емоција повређеног поноса и самохвале, што потврђују следећи примери придева *охол*:

Био је, као и Мишко, *ол* (*охол*) на своју кућу, и уживао је кад је могао да ме тира из ње [Малаг. 1, 11]. Највећи део људи нису љубоморни на жену само зато што су одвећ *охол* на себе [Дуч. Ј. 6, 111].

8. На језичком плану семантичко поље 'поноса' у свом негативном делу значења обједињује значења придева *јорд* и *охол*, чије значењско преклапање у њиховим полисемним структурама хијерархијски различито рангирају као значења *јорд* 2 и *охол* 1. Семантички садржај обеју лексема повезан је смислом 'који је уображен у сопствену вредност, величину', што потврђују примери:

Ту краљ је сједио *јорди*, / Славом и побједом јак / ... Ријеч му свака бич љути / а потпис крв и плач [Шант. 2, 30]. Он је *јорд* и неприступачан [Кол. 1, 8].

8.1. Примарну реализацију придева *охол* 'који својим држањем, понашањем испољава високо мишљење о себи, о сопственој вредности, надмен, сујетан, уображен', односно, 'који одражава надмено држање, којим се очитује сујета, показује уображеност и сл', потврђују следећи примери:

Млинар самеље жито, ништа не узме за плату и још пошаље цару милоште само да се умили силном цару и његовој кћери, *охоло*ј царевини [Брл.1, 54]. Радослав је, *охол* и неприступачан, остао вазда туђ својој српској околини [Радон. Ј. 7, 94]. Нисам *охол* због те своје службе, а то је заиста служба вјери,

искрена и потпуна [Селим. 5, 20].
Празна глава свака је *охола* [Кап.
1, 278].

8.2. Емоција охолости реализује се и као понашање које се испољава, пре свега невербално, а ређе вербално, и то у поступцима, карактеристичном држању, тону и гласу, погледу, изразу лица итд. О томе сведоче следеће језичке потврде:

Савет ... борио се противу Кнеза шиканом, и писао му увредљиво *охолим* тоном [Јов. С. 1, 149]. Не рачунајући децу и понеку жену, на улици, сви ми људи имају иста лица: непријатна, *охола*, саможива, претећа [Ђос. Д. 11, 398]. Прошло је време *охоле* властеле, / мигова без поговора, суверене осиноности [Живој. 6, 3].

8.3. Изостајење свесног регулисања сопственог понашања, самосвести о личној одговорности пред другима, пред заједницом јавља се код носилаца српског језика као негативна морална особина. Одсуство самосвести у доживљавању одговарајућих емоција оцењује се негативно, као неприхватљиво понашање, што показују реализације примарних значења придева *охол*, које су у Речнику САНУ дефинисане у смислу 'који се на основу своје снаге и моћи понаша насилнички, бахат, осيون; безобзиран, безочан', са следећим потврдама:

Охоли власници падаху пред светијем крстом његовијем [Нов., Вила 1868, 275]. Мачем прободје (Милош) самога *охолоја* и страшнога самодршца, али на истом месту и сам од њих погине

[Мишков. 1, 174]. Сотона је *охол*, разметљив [Јелић И. 3, 34];

затим, значење 'који одражава велику смелост, веома смео, дрзак, безобзиран' потврђено у примерима:

Охоли говор и самопоуздање (српског посланика) забрину и наљути султана [Мишков. И., 93].
Та искреност мисли и осећања ... и младо и *охоло* презирање старих форми ... то је оно, што се допада у поезији Ђурчиновој [Скерл. 15, 138].

Одсуство самосвести у доживљавању и испољавању ове емоције издвојено је као значење 'обестан, разуздан, који се одликује обешћу, разузданошћу', чиме се показује негативна оцена и неприхватљиво понашање, што илуструју следећи примери:

Охола, разметљива младића ... укроћује ... грубост честите девојке [Прод., СКГл НС 32, 621]. Једино је, покаткад, проломио ноћ лавез кога пса ... и гласна, *охола* пјесма сеоских бећара [Мил. В. 7, 102].

9. Придев *охол* у околиналној употреби реализује и значење 'веома упадљиво предочен, снажно исказан', што налазимо у примеру:

У тој *охолој* исповести индивидуализма, Ибзен излива сву горчину своје сатире [Грол 3, 112],

као и значење 'јак по интензитету, жесток, снажан', потврђено примером:

Охол ветар прозор бије [Шапч. 10, 114].

10. У раду је анализом лексичкосемантичког значења придевских лексема *охол* и *ћорд* показано да се у њиховој полисемној структури реализује позитивно и негативно значење, али различито рангирано, на основу чега је закључено да је у основи значења обе лексеме емоција ‘понос’, која се у српском језику примарно реализује у лексеми *ћонос*. Семантичко поље ‘поноса’ на језичком плану се поларизује на позитивно и негативно значење. Дистинкција *охол* и *ћорд* исказује изразит степен емоције ‘поноса’ на крајњим тачкама негативног односно позитивног поља, док се пози-

тивно значење овог семантичког поља реализује у значењу придева *ћорд 1* и *охол 2*. Позитиван семантички садржај обеју реализованих лексема повезан је интеграционом семом ‘који је свестан своје вредности’. Негативно значење овако поларизованог семантичког поља ‘поноса’ реализује се у значењима придева *охол 1* и *ћорд 2* која су повезана семом ‘који је уображен у сопствену величину’, док остали део овог поља, између два поларизована пола, попуњавају друге лексеме које заједно са разматраним придевима *ћорд* и *охол* чине градациони скаларни комплекс.

summary

[RADOЈКА VUKSANOVIC]

Lexical-semantic relation between the adjectives *охол* (haughty) and *ћорд* (proud) in Serbian

Lexical-semantic analysis of the adjectives *охол* and *ћорд* in Serbian, on the synchronic plane, has shown that they realize their polysemic structure as a positive and negative meaning, each having different status in their polysemic structure. Both lexemes, used for expressing emotions, realize their meaning in the semantic field of the feeling of pride. The semantic field of “pride”, on the linguistic plane, polarizes into positive and negative meaning arranged as a gradational scale whose poles mark the meaning realization of adjectives *охол 1* and *ћорд 1*, expressing a marked degree of the property contained in the neutral adjective *ћоносан* (proud). The meanings of lexemes *охол* and *ћорд* overlap in both segments of the field, but they have different hierarchical status in their respective polysemic structures. In the positive segment of the field, whose meaning is underlied by the seme “somebody who is aware of his/her worth”, we find the meaning realization of adjectives *ћорд 1* and *охол 2*, whereas in the negative segment of the field, whose meaning is underlied by the seme “having or displaying excessive self-esteem”, we find the meaning realization of adjectives *охол 1* and *ћорд 2*.

Литература:

- Драгићевић 1999: **Драгићевић, Рајна**. О могућим интерпретацијама семантичког односа придева *īrg* и *īorg*, Јужнословенски филолог LV, Београд С. 29–36.
- Ђорђевић 1886: **Ђорђевић, Јован**. Латинско-српски речник, Београд. – 1652 с.
- Лалевић 1974: **Лалевић С., Миодраг**. Синоними и сродне речи српскохрватскога језика, Београд. – 1110 с.
- Миливојевић 2007: **Миливојевић, Зоран**. Емоције, психотерапија и разумевање емоција, Треће допуњено и изменјено издање, Нови Сад. – 756 с.
- Речник САНУ**: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. 3, вразнути-грушчурина, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1965. – 794 с.
- РЈА 1887: Рјечник хрватскога или српскога језика, књ. 3, đavli-gadoje, ЈАЗУ, Загреб. – 960 с.
- РЈА 1918: Рјечник хрватскога или српскога језика, књ. 8, nepomiriv-ondinac, ЈАЗУ, Загреб. – 960 с.
- Ристић 2000: **Ристић, Стана**. Конкуренција неких лексичких и граматичких средстава у градирању прагматичке квантификације, Научни састанак слависта у Вукове дане 29/1, Београд С. 223–233.
- Ристић 2006: **Ристић, Стана**. Концепт емоције, стида, у српском језику, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 1, САНУ, Београд С. 261–282.
- Скок 1971: **Скок, Петар**. Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика, књ.1, А–Ј, ЈАЗУ, Загреб. – 788 с.
- Скок 1972: **Скок, Петар**. Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика. књ. 2, К-poni, ЈАЗУ, Загреб. – 700 с.
- Требјешанин 2001: **Требјешанин, Ђарко**. Реџник психологије, Друго издање, Београд. – 556 с.
- Ђосић 2008: **Ђосић, Павле**. и сарадници, Речник синонима, Београд. – 712 с.